

deutschland hat der Barock auch hier in der Oberpfalz Gottespaläste geschaffen, die bei aller Groszartigkeit und trotz ihres reichen Schmuckes doch nicht den Charakter traulicher Intimität entbehren, wo auch eine einfache Seele sich heimisch fühlen kann. Es wird das Betrachten der einzelnen Abbildungen zu einem wahren Genuss und die kleine Mühe des Sichversenkens in die Gedankenwelt der einzelnen Baustile wird reichlich belohnt. Besonders verdient darum die geschickte Anordnung der Abbildungen alle Anerkennung. Verwandte Bauteile von den verschiedenen Klöstern nebeneinander zu stellen, regt mehr zum Vergleichen an und kommt dem tieferen Eindringen in das Bildermaterial sehr zu gute, lässt aber gerade darum ein zusammenfassendes Register zur Erleichterung der Übersicht nicht überflüssig erscheinen. Auch würden wohl einige kurze geschichtliche Angaben der hier wiedergegebenen Klöster und Kirchen ein besseres Einleben ermöglichen. Für uns Prämonstratenser besitzen natürlich die vortrefflichen Aufnahmen von Speinshart eine besondere Anziehungskraft, vermissten jedoch Einzelaufnahmen des Portals und des Klosterinneren, die es wohl verdient haben würden. Voll Verlangen sehen wir dann auch dem Erscheinen der übrigen Hefte entgegen, die uns die Schönheiten unserer anderen ehemaligen bayerischen Abteien in ebensolchen technisch vollendeten und künstlerisch abgerundeten Abbildungen bringen werden. Besondere Erwähnung verdienen noch die beigefügten deutlichen Grundrisse und Querschnitte, da sie zum Verständnis des architektonischen Aufbaues unentbehrlich sind. Was aber die Ausstattung und Ausführung dieses Heftes angeht, so kann sie nicht anders als mustergültig bezeichnet werden. Dieses inhaltsreiche Büchlein ist darum in jeder Beziehung dem Liebhaber echter Kunst nur zu empfehlen.

Abtei von Berne in Heeswijk (Holland).

G. WIND, O. Praem.

* * *

Dr Hans van Werverke, *Het bisdom Terwaan van den oorsprong tot het begin der veertiende eeuw*. Gent, Van Russelberghe, 1924, 164 blz., in *Université de Gand. Recueil de travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres*. 52° fascicule.

De evangelisatie onzer Vlaamsche gouwen werd reeds in de vroege middeleeuwen binnen het kader der bisdommenorganisatie gecentraliseerd. Een sprekend beeld hiervan vinden we in onder-

havige studie, waarin het gaat over een bisdom dat zoowat als scheidsdam lag tusschen Vlaanderen en Frankrijk, en in vollen levenskracht een heerlijk godsdienstig leven deed opbloeien, tot in 1559 Pontus de Lalaing, aanvoerder van het keizerlijk leger, de bisschoppelijke stede innam en haar gansch verdelgde. Daarmee lag ook heel het bisdom ontredderd, en wanneer in 1559 een nieuwe bisdommenorganisatie in de Nederlanden tot stand kwam, werd deze kerkelijke provincie verbrokkeld en de naburige kerkvoogden toegewezen.

Waar we thans een geschiedenis krijgen van het bisdom Terwaan, heet dus zulks een voorbijë zaak doen herleven. Schrijver geeft ons eerst het geschiedkundig verloop van dit bisdom tot 1288, waarna een zeer interessante studie over de geestelijke hervorming welke het doormaakte in het begin der XIIe eeuw. De hoofdstukken VII, VIII en IX zijn gewijd aan de inrichting van het bisdom op geestelijk, wereldlijk en economisch gebied: Daar vinden we een voortreffelijk overzicht op de toenmalige toestanden. Samengebracht met de laatste uiteenzettingen van Kanunnik Laenen over de instellingen van het bisdom Mechelen leveren ze ons wat meer aanschouwelijke en zakenrijks uit het kerkelijk verleden. — Men vraagt zich echter af hoe het komt dat schrijver dit belangrijk onderwerp niet ontwikkeld heeft onder eene afzonderlijke indeling van zijn werk, in plaats van een onooglijke reeks hoofdstukken op mekaar te laten volgen.

Het werk sluit met eenige kritische studiën over de gebezigde bronnen, alsmede met de lijst der bisschoppen en kloosters van Terwaan.

Door een Norbertijn mocht het verschijnen dezer studie met veel belangstelling onthaald worden: Het ontstaan der Orde van Premonstreit midden de groote hervormingsbeweging uit het begin der XIIe eeuw deed ook haar invloed gelden in het bisdom Terwaan.

Wanneer in 1130, bij den dood van bisschop Johannes, de zetel van Terwaan openkomt, zullen tegenstrijdige invloeden eenen kandidaat trachten op te dringen: De strenge hervormingsgedachte zal zegevieren en den Norbertijner abt van St-Josse-au-Bois tot bisschop doen aanstellen (1130—+1159). De nieuwe kerkvoogd was een gunstig gekende personaliteit: Te St-Josse had hij vroeger een kluizenaarsleven geleid, tot op zekeren dag de lof van den H. Norbertus en dezes stichtingen tot hem doordringt. Heel edelmoedig gaat hij zich onder de leiding van den patriarch van Prémontré stellen en enkele jaren keert hij weder naar St-Josse, doet

er den regel van Prémontré aanvaarden door zijn vroegere makkers uit het kluizenaarsleven, en sticht er alzoo het klooster van St-Martinus, of van St-Josse-au-Bois, waarvan hij abt is. Wanneer Milo nu overgeplant wordt naar Terwaan, zal hij, met den geest van den H. Norbertus bezielde, het hervormingswerk van zijn voorganger Johannes doordrijven en ook zijne Orde begunstigen: St-Augustinus bij Terwaan wordt door hem in 1131 gesticht en bevolkt met kloosterlingen uit de Norbertijner abdij van Sélincourt. Te Licques, waar reguliere kanunniken vertoefden, voert hij de Premonstratenzers in. Te Veurne ontstaat, dank zij zijne medewerking, de St-Nikolaasabdij.

Stellig hadden we gehoopt dat de zorgzame naspeuringen, waarop schrijver zijne studie steunde, een ongekend *Vita*, een oude kronijk of zoo wat zou opgedolven hebben. We blijven echter aangaande Milo bij de gekende bronnen.

Schrijver (bl. 49) duidt ook op Franschen invloed welke langs Milo, tegen de graven van Vlaanderen in, het bisdom Terwaan insloep: Een meer doorgezette studie zou het wellicht mogelijk maken klaar voor te stellen, of soms die politieke geest langs de hervorming van Prémontré meegevoerd werd, of wellicht te wijten was aan den meer zuiderlijken invloed der abdij van St-Josse-au-Bois (bisdom Amiens), of misschien ook een persoonlijke karaktertrek was van bisschop zelf.

Deze enkele grondgedachten uit het werk van Dr Van Werveke hebben den weg opengebaand tot een kritische studie over den Premonstratenzer abt-bisschop Milo van Terwaan.

A. ERENS.